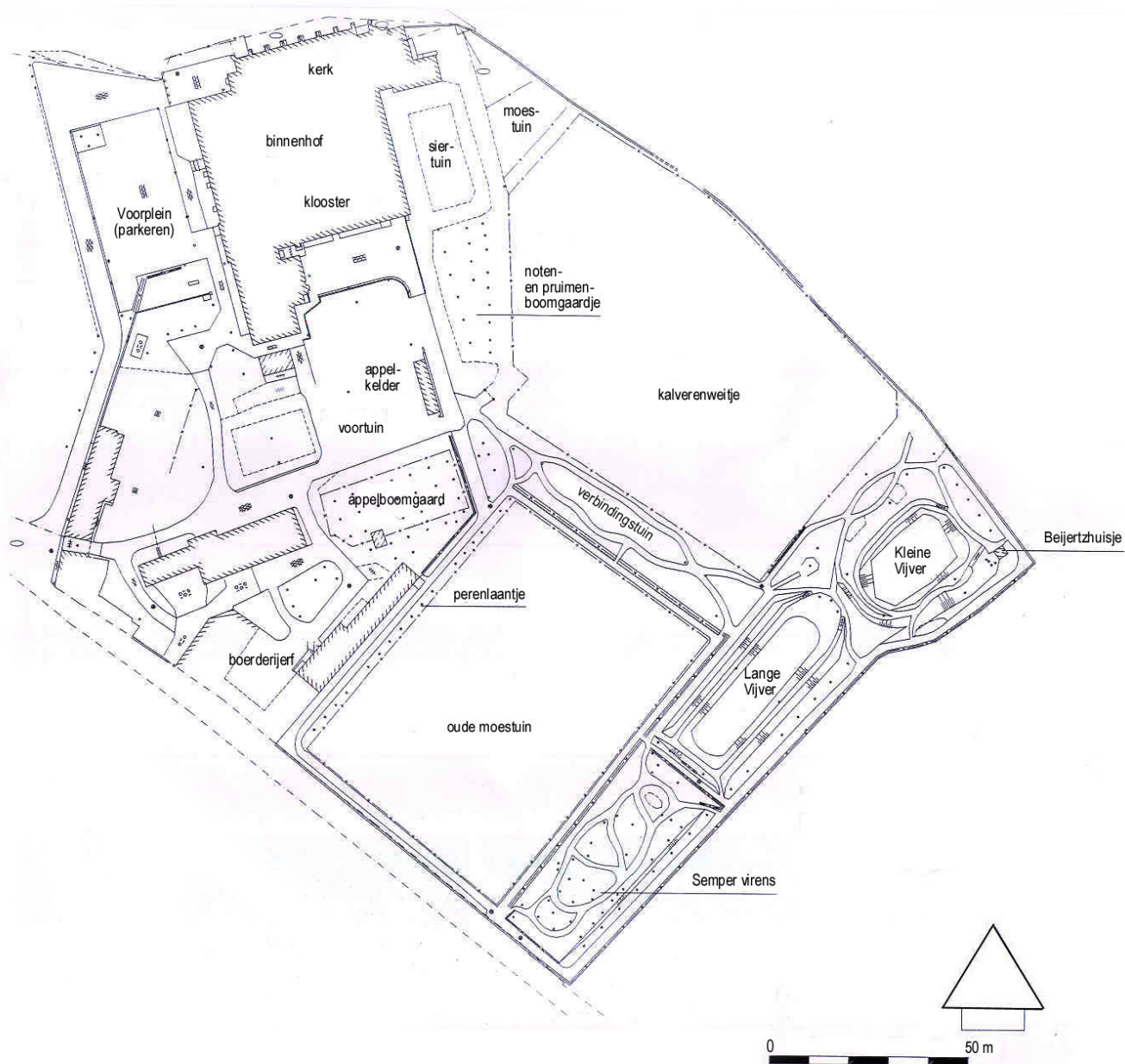

Tuin Kruisherenklooster St Agatha

Overzicht onderdelen

A.L.J. Wijnhoven
Tuin- & landschapsarchitect Ede

DE TUINEN VAN HET KLOOSTER ST. AGATHA.

Een fragmentarische geschiedenis.

Wim Meulenkamp

I. Een échte kloostertuin.

In een tijd waarin men nog steeds aan een kruidentuin lijkt te denken, wanneer kloostertuinen ter sprake komen, zijn de tuinen van St. Agatha een eminent voorbeeld van hoe een kloostertuin er werkelijk uitgezien heeft. Ons erfgoed aan kloostertuinen is minimaal en fragmentarisch, en het areaal vermindert met de dag, mede doordat men ervoor kiest reëel bestaande tuinen of tuinonderdelen te vervangen door fantasie-aanleggen. Het bevreemdende daarbij is dat het hier juist om musea of openbare gelegenheden gaat waarvan men mag aannemen dat men daar enigszins op de hoogte is van historische gegevens. Men vergelijk bijvoorbeeld de tuinen van het Museum voor Religieuze Kunst in het klooster te Uden, waar is ingegrepen in een bestaande situatie; van Klooster ter Apel, waar een ‘reconstructie’ (een fantasie) uit de jaren 1960 nu vervangen gaat worden door alweer een nieuw kruidentuintje in plaats van een herstel der situatie vóór 1960; en de aanleg in de pandhof van de Utrechtse Dom: een kruidentuintje, terwijl hier in werkelijkheid in de middeleeuwen enkel een poepdoos en een put stonden.

De ware geschiedenis van de kloostertuin wacht nog op een monografie, maar kort en goed kan voor het middeleeuwse-, renaissance-, barok- en negentiende- en twintigste eeuwse klooster worden gezegd dat in eerste instantie een moestuin evenals een boomgaard een vereiste was, hier en daar aangevuld met visvijver(s). De kruidentuin was zeker geen vereiste, men liet meestal een chirurgijn uit de stad komen. In de renaissance en later hebben we vooral te maken met representatie-tuinen die soms niet onderdeden voor de meest prinselijke scheppingen (vergelijk Rolduc). De mythe evenwel wil dat iedere kloostertuin primair een kruidentuin

was. Uit een (niet representatieve) steekproef onder middeleeuwse kloostertuinen in Noord Nederland bleek, dat circa de helft ervan geen kruidentuin had; en was deze er wel, dan was het zeker niet het belangrijkste onderdeel.

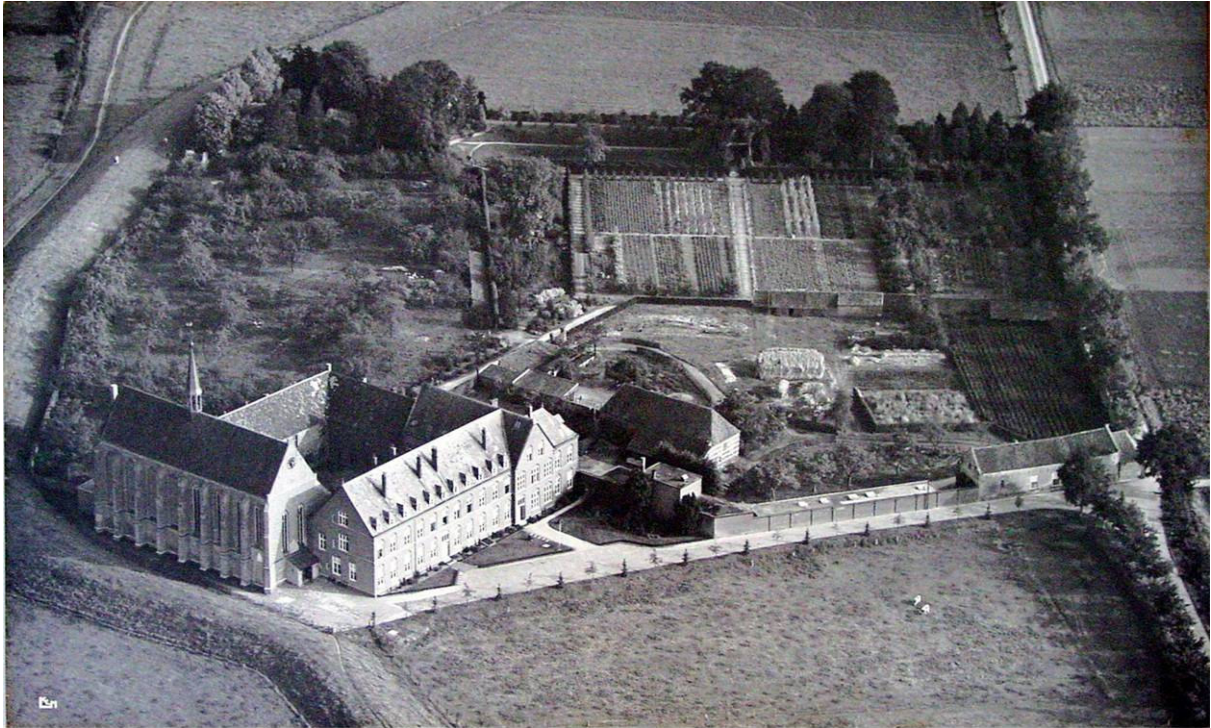
Er kan niet genoeg gewaarschuwd worden tegen de faciele en geheel a-historische oplossingen die nu de favoriete invulling vormen wanneer sprake is van een 'reconstructie' van een kloostertuin.

Het Kruisherenklooster te Sint Agatha bij Cuijk bestaat als stichting sedert 1371. In de zestiende eeuw werd het klooster geplunderd en vernietigd. De woelingen van de Tachtigjarige Oorlog hadden meerdere malen de vlucht of uitzetting van de kloosterlingen ten gevolge, maar in 1653 kwamen de Kruisheren weer terug in hun in 1606 herbouwde klooster, en bleven er tot op de dag van vandaag.

Van de bouwwerken zijn nog vijftiende- en zeventiende-eeuwse delen over, maar in 1856 en 1906 werd nieuwbouw gepleegd, die deels weer in 1944 verbrandde. Het jaar 1960 zag de aanbouw van een niet zeer sympathieke modernistische vleugel.

II. Beschrijving van de tuin in haar onderdelen.

Hierbij worden voortuin (direct bij en voor de parkeerplaats) en de siertuin (aan de westzijde van het klooster) buiten beschouwing gelaten, daar deze van recente datum zijn. De pandhof / cour bevindt zich binnen de bebouwing en zal niet verder behandeld worden dan de mededeling dat zich hier een groot aantal graven bevindt en deze als centraal punt een solitair heeft met in het omringende grasveld een uitgespaarde bel- / klok-vormige ruimte. Dit is waarschijnlijk van negentiende eeuwse origine. Voor de bewogen geschiedenis van de plataan (1834-1947), zie onder.

Afb. 1: Klooster St. Agatha, ca. 1935. Linksboven de kleine vijver, middenboven de lange vijver en rechtsboven Semper Virens. Links het Kalverweitje en boomgaard, verticale middenstrook: de verbindingstuin, rechts groenten- en kweektuin voor fruitbomen.

Verbindingstuin

De deelaanleg die tussen de oude moestuin en het Kalverweitje ligt, heeft langgerekte tracés van twee paden, welke elkaar aan het westeinde en aan het oosteinde snijden. De huidige beplanting is in de jaren negentig van de twintigste eeuw in de plaats gekomen van de oude snijbloemenperken, die kerk en klooster fourneerden. Van een oudere inrichting resteren een in kruisvorm gesnoeide taxus en een veldje van 37 buxusbollen. Aan de zuidoostpunt een ietwat vervormde taxus-snoeivorm: een lage, grote zetel of bank. Het zuidpad maakt ter hoogte van de grote tulpenboom uit ca. 1880 een fraaie slinger.¹

---

¹ Datering tulpenboom: mededeling A.L.J. Wijnhoven

Afb. 2: Groepsfoto van Kruisheren op en rond de gesnoeide zetel in de Verbindingstuin, 1921.

De deeltuinen (Kleine Vijver, Lange Vijver, Semper Virens)

Aan de verst verwijderde kant tegenover de kloosteringang bevinden zich drie deeltuinen die (in plattegrond gezien) aaneengeplaatst zijn in één langgerekte strook. Deze strook wordt grotendeels omgeven door oude taxushagen. De afzonderlijke delen zijn, v.l.n.r. vanaf het klooster: de Kleine Vijver; de Lange Vijver; het stuk genaamd Semper Virens.

Kleine Vijver

De Kleine Vijver is, evenals de Lange Vijver, een voormalige kweek/ bewaarvijver, waarin de vis werd gehouden die op het klooster werd verbruikt. In oorsprong kunnen de vijvers enkele eeuwen oud zijn. Deze zuiver economische functie werd hier op St. Agatha blijkbaar gekoppeld aan de aanleg van een 'pleziertuin' ('jardin de plaisance'), die waarschijnlijk in eerste instantie door bijvoorbeeld de abt en zijn bezoekers werd gebruikt. Hiervan getuigt het tot nu toe lokaal als gereedschapshuisje betitelde koepeltje (het zg. Beyertszhuisje) in de hoek

van de deeltuin, vergezeld van enige eeuwenoude taxusbomen. Het koepeltje is van baksteen, pannengedekt, en voorzien van vier ramen (een ervan een zgn. oeil de boeuf) met luiken die nog hun oorspronkelijke hang- en sluitwerk lijken te bezitten. De hoekstijlen zijn zodanig bewerkt dat ze natuursteen-grein lijken te moeten imiteren. Dergelijke koepeltjes vindt men meer in kloostertuinen (relatief veel exemplaren in België, bijvoorbeeld een forse achttiende-eeuwse koepel in Alden-Biesen, en in vele andere Vlaamse en Waalse kloostertuinen; in Nederland is een dergelijk bouwwerk in een kloostertuin echter een grote zeldzaamheid). De relatieve 'luxe' en de plaatsing van het gebouw, doet een dergelijke bovenvermelde vermaaksfunctie vermoeden.

De aanleg rondom de Kleine Vijver heeft ongetwijfeld kunnen profiteren van de lage grondwaterstand - eromheen zijn de taluds en accidenteringen gebruikt ter aangename wandeling. Hier is een parallel te trekken met (een enkel door stijl gelieerde, toevallige overeenkomst) een laat-negentiende eeuwse deelaanleg op De Prattenburg bij Maarn, door de Duitse tuinarchitect Otto Schulz. De paden lopen op twee niveaus - 'boven over' en halverwege het talud van de kom. Aan de westzijde een strook met de vormsnoeiboompjes en een strook met bolvormig gesnoeide taxus.

Lange Vijver

De situering van de Lange Vijver is soortgelijk aan die der Kleine Vijver. Hier is de beplanting echter veel minder dicht (ondermeer heesters en treuressen). De vorm van de vijver is veel meer dan de Kleine Vijver (die geromantiseerd lijkt) die van een barok tuinelement.

Afb. 3: Spelevaren c.q. vissen op de lange vijver, ca. 1924. Op de achtergrond haag met geknipte punten en bollen en de aanzet van een enorme taxus in de vorm van een kruis, bovenstuk zichtbaar op luchtfoto linksboven.

Bergje

Aan de noordwestzijde tussen de twee vijvers bevindt zich een bergje met een es in top en de bovenzijde deels omgeven door een haag. Het bergje geeft uitzicht op de beide vijverpartijen en moet een belangrijk tuinonderdeel zijn geweest. Het is onduidelijk of we dit als een barok- (zgn. Schneckenberg of slakkenberg) of als een (vroeg-)romantisch element dienen te zien.

Semper Virens

Dit gedeelte bestaat uit een karakteristieke beplanting met solitaires. Het padentracé is hier zeer zwaar slingerend gemaakt, en diende met name (zoals ook in andere delen der tuinen) om het brevieren en mediteren te vergemakkelijken (aardig in dit verband zijn specifieke usances bij brevieren in de tuin - rechts houden, afkortingen nemen, mede in het geval men met het tegemoetkomend menselijk verkeer – een andere pater - niet veel op had, e.d.). In deze tuin zijn onder meer de resten van

een in model gesnoeid scheepje (genoemd bij gelegenheid van een overstroming in 1925) te vinden, alsmede twee 'zetels', en een slang (of serpentine). Semper Virens met haar diverse coniferen heeft ook enigszins het aspect van een arboretum, ofschoon bijvoorbeeld de *Wellingtonia gigantea* (huidige naam: *Sequoiadendron giganteum*) gekapt is. Opvallend zijn de (nu weliswaar wat vervaagde) scherpe afkantingen van de perken, een typisch gardenesk kenmerk. Langs de oostzijde, geheel aan de tuinrand, een heg die voorheen was getopt met bollen en punten en een hoog kruis.

Oude Moestuin/voetbalveld

Aan de overzijde van Semper Virens, over het voormalige voetbalveld heen, een in 2002 vernieuwd perenlaantje. Daarachter nog een kleine laagstam-boomgaard, eveneens van enige ouderdom. De moestuin was vroeger kruisvormig ingedeeld.

III. Tuinlieden

Over de geschiedenis van de tuinen van het klooster St. Agatha is bijzonder weinig met zekerheid bekend. De *Libri Memoriabilis*, rekeningboeken, agenda's en andere stukken in het archief geven enige details, maar nergens is sprake van 'grote werken'. Waarschijnlijk werden veel veranderingen aan de deeltuinen slechts gaandeweg uitgevoerd, mogelijk deels met ingehuurde hulp van dorpelingen.

Soms worden tuinlieden bij naam genoemd.

- Op 7 juli 1700 wordt ene Hendrick Janssens voor '*750 gulden Hollants*' aangenomen '*als een ingelijfden knecht*', waarbij hij '*sal ... dienen in qualiteit van Hovenier...*'

-In de jaren vanaf circa 1793 zijn betalingen gedaan aan '*Mathiae Hortulano*', telkens per jaar ten bedrage van 32 tot 40 gulden (tussen 1793 en 1802), terwijl deze tuinman Matthias nog in 1824 genoemd wordt. Mogelijk ging het om ene Mathias Gommers.

- Op 29 juni 1914 overlijdt Petrus Gommers, die dan 56 jaar tuinman is geweest (hij werd aangenomen in het voorjaar van 1858), en hierover

wordt opgemerkt: '*reeds zijn vader en grootvader hebben het grootste gedeelte van hun leven bij de kruisheren gewerkt*'. Dit zou kunnen betekenen dat een Gommers reeds in de latere achttiende eeuw tuinman bij het klooster zou zijn geweest.

- De meest bekende tuinman van de laatste jaren was Broeder Piet: Petrus Joannes Hendriks (1899-1994), die zich vanaf de vroege jaren 1920 met de tuin bezig hield en in 1994 op hoge leeftijd overleed. Hij was waarschijnlijk vooral voor de productiekant verantwoordelijk: moestuin, bloemen en dergelijke. Zijn handtekening is te vinden in twee bibliotheekboeken: S. Bleeker, *Geïllustreerd handboek over bloemisterij*, Zutphen [1909] en H.W. Roes, *Landbouwboek*, Kessel 1913.

Afb. 4: Broeder Piet Hendriks met pater Theo van den Elzen in de bloementuin, 1980.

IV. Johannes de Vlam (1822-1906).

Het is aannemelijk dat in de tweede helft van de negentiende eeuw veranderingen aan de tuinen op St. Agatha werden doorgevoerd, mogelijk ook de aanleg van het stuk dat Semper Virens ('altijd groen') heet. Degene die voor dergelijke veranderingen/ aanleggen in aanmerking komt is de toenmalige procurator van het klooster, Johannes de Vlam. De Vlam was geboortig van Gemert (13 januari 1822) en werd in 1845 procurator van het klooster St. Agatha (en van 1845 tot 1851 had hij diezelfde functie ook voor wat betreft het klooster te Diest). In 1860 werd De Vlam procurator van de gehele orde en bleef dat tot 1905. In 1906 overleed hij.

Het was De Vlam die zich aantoonbaar bezighield met de kwekerij op St. Agatha, met het beheer van de gewassen en de verkoop van het hout. Zijn aantekeningen in het desbetreffende liber memorialis (slechts gedeeltelijk aanwezig) leggen een grote nadruk op deze aspecten van het kloosterleven. In de jaren 1860 werd hij vanuit Diest schriftelijk enige malen zeer dringend aangesproken op zijn praktische kennis van de bomenteel, en men hoopte bij die gelegenheid innig op een bezoek van De Vlam teneinde zijn advies in te kunnen winnen.

Saillant is bovendien de aanschaf van vele boeken betreffende tuinkunst, ooft- bloemen- en bomenteel in de jaren 1860 en 1870. Zo dragen de volgende werken zijn handtekening (vaak voorzien van jaartal):

J.H. Knoop, *Beschrijving van de moes- en keukentuyn*, Leeuwarden 1769;

id., *Pomologia*, Leeuwarden 1758 (1865 aangeschaft);

id., *Fructologia*, Leeuwarden 1763 (1865 aangeschaft);

id., *Dendrologia*, Leeuwarden 1763 (1865 aangeschaft, waarschijnlijk met de twee bovenstaande werken in één koop);

id., *Pomologia / Fructologia / Dendrologia*, Leeuwarden 1770 (de bovenstaande drie werken in één band uitgegeven);

J.C. Krauss, *Afbeeldingen der fraaiste ... Boomen en Heesters*, Amsterdam 1802 (met inliggend een rekening van f 3,20 van de Oude en Nieuwe R.K. Boekhandel te Rotterdam, voor pastoor Van Riel te Esch, gedateerd

9 oktober 1883, waarschijnlijk later aan De Vlam gekomen. Van Riel was onder meer een klant van de kwekerij van St. Agatha);

G. van Laar, *Verzameling van tuinsieraden*, Amsterdam [1867] (1878 aangeschaft);

Ph. Miller, *Groot en Algemeen Kruidkundig, Hoveniers en Bloemisten Woordenboek*, Leiden 1745 (aangeschaft 1866);

H. Witte, *Tuinen, Villa's en buitenplaatsen*, Leiden [1876] (aangeschaft 1879).

Een relatief groot aantal andere werken over de fruit- en boomteelt uit de achttiende en negentiende eeuw draagt eveneens De Vlams handtekening, benevens enkele Linnaeus-uitgaves. Intrigerend zijn twee zeer belangrijke achttiende eeuwse titels: Pieter de la Court's *Byzondere aenmerkingen over het aenleggen van ... Landhuizen, Lusthoven [etc.]*, Leiden 1737, en A.J. Dezallier d'Argenville's *La theorie et la pratique du jardinage*, Den Haag 1739. Deze werken hebben voorzover bekend geen De Vlam-associatie, en het eerste werk draagt een oud blindstempel van de bibliotheek. Het zou te ver voeren te speculeren op hun aanwezigheid in de bibliotheek in de achttiende eeuw. Waarschijnlijk zijn ze toch later ingebracht.

Voorts blijkt, en dit is mogelijk een vingerwijzing naar de oorsprong van de naam van het stuk *Semper Virens*, De Vlam geabonneerd te zijn geweest op het tuinbouwkundig tijdschrift *Sempervirens* (een wikkkel uit 1878 is in het archief gevonden, met De Vlam als adressant). Het blad *Sempervirens: geïllustreerd weekblad voor den tuinbouw in Nederland*, bestond van 1872 tot 1902.

V. Leverancier Ebben

Aanvankelijk werd aangenomen dat de firma J.H. Ebben uit het naburige Cuijk voor veel van de aanleg op St. Agatha verantwoordelijk zou zijn geweest. Dit wordt echter niet ondersteund door de gegevens uit de archieven. Wel leverde deze firma veel planten, heesters en bomen aan het klooster en nam bij tijd en wijle ook hout af. Ebben was voornamelijk

een kwekerij (een concurrent dus van de eigen kwekerij op St. Agatha ten tijde van procurator Johannes de Vlam), maar leverde tevens wel ontwerpen voor met name kloostertuinen en andere religieuze parken. De firma werd in 1860 als boomkwekerij begonnen, in 1881 ontstond de firmanaam: Eerste Land van Cuijsche Boomkwekerijen.

Een aantal van de leveringen door Ebben:

- 18 december 1888 J. Ebben levert een aantal planten (NB. op 2 november van dat jaar een betaling van acht gulden aan een landmeter ten behoeve van het 'Heesterbosch', eerder dat jaar worden grote aantallen dennen aangeschaft benevens 20 kilo '*denne zaad*'; 30 april 1891 worden zelfs nog meer dennen geplant; het is echter onduidelijk of Ebben deze dennen leverde).
- 24 oktober 1894 een betaling aan Jan Ebben voor dito.
- 19 maart 1948: Ebben plant '*dennen enz. en heesters*' langs de verlegde weg naar de tuin.
- 5 april 1948: '*Er zal een nieuwe aanplanting [bij de nieuwe weg voor het huis] gedaan worden door Ebben tuinarchitect boomkweker in Cuyck*'.
- 24 februari 1949: '*Ebben uit Cuyck plant 'n heg langs 't opgebroken tennisveld, aan de kant van de tuin*'.

Uit de kasboeken van Ebben zelf blijken betalingen in 1920 en 1923, voor heesters en bomen.

VI. Economie, kwekerij, visvangst

De tuin, of zoals men het zowel in 1896 als in 1909 omschrijft: 'de lusthof', is niet los te zien van het economiegedeelte van het klooster, de kwekerij, de visvangst en de houtverkoop. (Hiernaast maakt de kloosterboerderij met de bijbehorende productiegronden onderdeel uit van het economie-gedeelte van het klooster).

De economie-gegevens presenteren feitelijk de enige aanwijzingen omtrent de vroege beplanting van de tuinonderdelen. Zo zijn zowel aan de Kleine Vijver als in Semper Virens sequoia's (zg. 'redwoods' of mammoetbomen) geplant: op 25 november 1914 bracht het hout van een gekapte Wellingtonia gigantea bij de Kleine Vijver 25 gulden op; tevens

werden 1 thuja en een aantal dennen '*achter in den tuin, langs de "semper virens"*' verkocht voor 96 gulden. In januari 1943 werd in Semper Virens een verdere '*Gigantica Wellingtonia*' gekapt. Dit laatste had waarschijnlijk met de oorlogsomstandigheden te maken, een oorlog die ook voor wat de tuin betrof in 1944 heel dichtbij kwam: '*bij de grote vijver [is] de tweepersoonszitbank weg en tevens zijn er appelbomen kapot [door een granaatinslag]. In "semper virens" zijn twee dennebomen weg, een stuk heg en ook de moestuin kreeg er zijn deel van.*'

Soms geven dergelijke memoriestukken onbedoeld de benamingen weer van de tuinonderdelen, benevens hun beplanting. Op 30 december 1925 is er een overstroming: '*de boomgaard stond dan flink onder water met 't achter-stuk van de wandel-tuin en 't semper virens. De samengroei van eenige taxis[sic]boompjes in 't semper virens, die opgeleid en geknipt waren in den vorm van een scheepje, stond van ± 'n voet in 't water.*'

De aantekeningen van procurator De Vlam in de jaren 1850 en 1860 fourneren veel gegevens, maar ook hier wordt nooit specifiek een nieuwe aanleg vermeld. In 1850 vindt nieuwe aanplant plaats. In 1852 heeft hij het over druiven die men op St. Agatha kweekte. In 1854: '*De bleek aangelegt [sic], dat vroeger moestuin was ...*' En het jaar daarop een significante passage over '*de taxis[sic]heg langs den slingerpad ...*' Er was dus een slingerpad, een landschappelijke aanleg. Maar waar? Zoals zo vaak wordt dat niet duidelijk. Een verdere merkwaardige passage volgt in 1857: '*In het koppeveld grootte roeden geplant. Jonge boomen ter voorteeeling van jonge fruitboomen hetzelfde opgehoogt met er een vyver te maken ... In de Liesmortel 4 vat eikelen gezaaid ... tot p...[?] en heesters en de vyver uitgediept en vierkantig gemaakt.*' In 1860 '*langs den langen vijver omgekapt 10 fijne [sic] mastboomen en geplant taxis, geneperus, hulst, ceder.*'

Er zijn meer van deze enigmatische inschrijvingen: eveneens in 1860 '*In den nieuwen bosch een Zomerhuisje gezet.*' Op 19 november 1886 worden '*in den tuin en grotten 5 hiacinta*' geplant. Welke grotten? Er is vervolgens nooit meer sprake van.

Getuige de legger uit 1866-71 betreffende verkochte bomen en heesters door St. Agatha, had men een goedlopende kwekerij. Hier zal De Vlam,

met zijn uitgebreide theoretische en praktische kennis, debet aan zijn geweest.

Een apart hoofdstuk vormt de majestueuze plataan die na een lang leven in een doodsstrijd van weken wordt gewikkeld. In september 1888 wordt het volgende geschiedenisje vermeld: '*NB. Plantaan [sic] in 't pandhof in omtrek voor de borst gemeten 1888 4 7br, is 2 meter 60 ... in 1834 geplant door Prior Gieben met het Scheepers schoptje [sic]*'. Jaren later wordt de datering als 1830 gegeven '*t kan een of twee jaar schelen ... en was toen 4 jaar oud*'. Op 19 mei 1947 wordt de plataan verkocht voor het forse bedrag van 450 gulden, '*zij gaat toch kapot aan de granaatscherven; hij had ook met de brand aan de kerk veel geleden*'. Men heeft echter onverwacht veel werk aan het in stukken kappen en zagen: '*de takken zijn soms bomen op zich*', en pas op 12 juni lukte het om de hele boom te vellen en ontmantelen, hetgeen echter met flinke beschadigingen in het klooster gepaard ging.

Dat de vijvers (vis)kweek/ bewaarvijvers waren mag evident zijn, het is echter nooit precies duidelijk of, wanneer vis vermeld wordt in de memorialen, deze uit de Maas afkomstig is of uit de vijvers. Naar alle waarschijnlijkheid maakte men in de negentiende eeuw nog wel gebruik van de vijvers voor viskweek en/ of bewaarfunctie. In 1860 wordt aangegeven dat '*300 stuks baars en andere*' gevangen zijn, waarschijnlijk niet uit de Maas. Wanneer men echter eerder in 1858 en 1859 '*vischfuiken*' koopt zijn deze ongetwijfeld voor riviervis bedoeld, terwijl de aanschaf van een '*groot vischnet*' voor f 52,50 misschien weer tot sleepnet in de vijvers diende. In die twee jaar, de investeringen lonen zich, zijn de opbrengsten '*uit vischvangst*' f 120,75. In later jaren lijken de meeste vissen uit de Maas te komen (evenals een otter, die men met smaak braadt).

VII. Dateringen en stijlen.

Voor wat betreft de beide vijvers, ongetwijfeld de oudste elementen in de tuin, beschikken we enkel over dateringen post quem. De Tranchotkaart uit 1804 laat de vijvers zien, terwijl aantekeningen uit 1796 spreken van het planten van *'60 denneboomtjes op den dyck langs de visweijers'* en voorts over het rooien van een aantal dennen langs *'de groote of lange visvijver'*, een bevestiging van de aanwezigheid van minstens twee vijvers. Aannemelijk is dat de vijvers in ieder geval uit de vroege achttiende eeuw dateren, mogelijk uit de zeventiende eeuw (een nog eerdere datering is in ieder geval in theorie ook mogelijk). Waarschijnlijk hiermee samenhangend is het zogenaamde Beyertszhuisje. Hier ook is de oudste beplanting te vinden van de tuinen, een aantal taxusbomen van relatief hoge ouderdom. Het paviljoen wordt door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg op tweede helft van de zeventiende eeuw gedateerd, ofschoon m.i. een datering tot in het begin der achttiende eeuw nog zeer wel mogelijk is.

Afb. 5: Lange vijver met twee wandelende Kruisheren, ca. 1940.

Van een consistente barok-aanleg is in de huidige situatie natuurlijk geen sprake meer. Wel zijn zowel de vijvers als het zg. Beyertszhuisje overblijfselen uit die tijd. De taxusbomen naast het paviljoentje dateren mogelijk uit de latere achttiende- of vroege negentiende eeuw.

De aanleg rond de Kleine Vijver en in veel mindere mate rond de Lange Vijver, is in zg. Late Landschapsstijl, waarbij bovenal de karakteristieke dubbele wandeling (een pad 'boven over' en een pad halverwege het talud) uit die tijd zal dateren. De Lange Vijver heeft haar barokke vorm behouden, ofwel is ze later weer hierin teruggebracht. De oevers van de Kleine Vijver zijn ongedwongener en minder strak. Het is onduidelijk of het 'bergje' tussen beide vijvers (aan de noordwestzijde) als een sleetse 'Schneckenberg' uit de barok moet worden gezien of als een romantisch element. In de jaren 1850 en -60 laten de memorialen een grote activiteit zien, met name rond de vijvers. In 1914 werd een *Wellingtonia gigantea* gekapt die bij de Kleine Vijver stond. Deze bomen werden pas rond het midden van de negentiende eeuw geïmporteerd uit Amerika, terwijl de opbrengst wel aangeeft dat het hier om een relatief forse boom ging - de aanplant zal dus inderdaad in de tweede helft van de negentiende eeuw hebben plaatsgevonden. De resterende invulling van de beplantingen rond de vijvers volgt eerder de gardeneske stijl, terwijl bovendien de hagen (deels door Ebben aangeplant) eerder uit de late negentiende en twintigste eeuw zullen dateren.

Voor wat betreft *Semper Virens* het volgende. De stijl van de aanleg lijkt geïnspireerd op de vormen en plattegronden op platen II, III en IV uit het boek van H. Witte, *Tuinen, villa's en buitenplaatsen: handleiding tot het ontwerpen, aanleggen en beplanten van kleinere en grotere tuinen, villa's buitenplaatsen en mozaïekperken, benevens opgaven van de voor dit doel meest geschikte boomen, heesters en andere planten en tuinsieraden*, Leiden [1876], dat door De Vlam was aangeschaft in 1879. De plattegronden in dit werk, getrokken uit werken van Duitse tuinarchitecten, tonen een in die tijd populaire stijlrichting, de zg. gardeneske stijl die zich manifesteert in een voorliefde voor exoten, bloembedden, snoeivormen, en een naar binnen gekeerde, 'drukke' aanleg met kleine paden. De bloembedden of

grasperken hebben vaak een plattegrond in de vorm van een visblaas. De kanten worden scherp afgestoken, de onderdelen zijn sterk gedefinieerd. Het is juist deze stijl die zich in Semper Virens manifesteert. Over de datering van Semper Virens zelf kunnen slechts vermoedens worden geuit. Het stuk moet in ieder geval van vóór 1914 dateren, wanneer de naam eerstmaals voorkomt. Semper Virens zal naar alle waarschijnlijkheid uit de jaren tussen 1880 en 1910 dateren.

Typerende uitingen van de gardeneske stijl zijn de snoeivormen in Semper Virens, waarvan er nog relatief veel (soms uitgegroeid of vergroeid) bewaard zijn, ook in de aanpalende tuinonderdelen: een kruis?, reeksen bollen of 'puddingen' (in de Verbindingstuin en ten noordwesten van de Kleine Vijver), een grote zetel (tussen oostzijde Verbindingstuin en westzijde Lange Vijver), een scheepje, twee kleine zetels, en een slang- of serpentine-vorm (allen in Semper Virens). Verdwenen zijn de bollen en punten en een groot kruis die de lange heg bekroonden welke de afscheiding vormt aan de oostzijde van het tuinencomplex.

De zg. Verbindingstuin zal in aanzet ook uit deze tijd dateren, met in de lengte van het zuidelijk pad een fraaie flauwe golf- of serpentinelijs, en voorts vindt men hier de resten van scherp afgestoken heester/ bloembedden. Ongetwijfeld hebben in de jaren 1920 en na de oorlog nog veel toevoegingen en wijzigingen plaatsgevonden (dat laten ook de rekeningen van Ebben zien), maar de onderdelen van de tuin zijn in grote trekken naar de volgende ontstaansperiodes te ordenen (grotendeels gebaseerd op stilistische karakteristieken):

- Kleine Vijver: vijver en paviljoen uit de barok/ laat-barok, met wijzigingen ca. 1850-1870/ 80 en 1880-1910 (de gardeneske 'laag'), en later;

- Lange Vijver: vijver uit de barok/ laat-barok, met wijzigingen in 1860? en (in mindere mate?) in 1880-1910, en later;

- Semper Virens: aanleg vóór 1914 (ca. 1880-1910), en later.

- Verbindingstuin: dito.

De oude moestuin (met kruisvormige indeling in boomgaard en groentetuin, de dwarsas voorzien van perelaars) is geweken voor een

voetbalveld, tegenwoordig een grasveld. Aanwezig zijn voorts nog een perenlaantje, een appelboomgaard en een noten- en pruimenboomgaardje en het zg. Kalverenweitje. De met struweel bezette voortuin is op de plaats van een tennisbaan die uit de twintigste eeuw dateerde (nog in mei 1965 worden tennisballen en sportschoenen aangeschaft).

In totaliteit vormen de tuinen van St. Agatha een, ondanks enkele veranderingen, goed bewaard complex van kloostertuinen, tuinen die door hun verschillende karakters en onderscheiden ouderdom (zeventiende?/ achttiende eeuw tot en met de jaren 1950/ 60, met algemeen een nadruk op de negentiende eeuw) een bijna perfecte illustratie geven van een reeks van 'buiten-aspecten' van het kloosterleven in Brabant en in Nederland.

Het is dan ook niet voor niets dat de tuinen in 2003 een Eervolle Vermelding kregen bij de Monumentenprijs van de Provincie Noord-Brabant.

Afb. 6: Semper Virens, de breviertuin, 1968.

Gebruikte literatuur:

Dit artikel is gebaseerd op oculaire inspecties, archief- en bibliotheekonderzoek, benevens mondelinge inlichtingen, uitgevoerd en verzameld in de jaren 1999 en 2000. Geconsulteerd werden hierbij het zg. oud archief en het nieuw archief, beide archieven aanwezig in het klooster St. Agatha, evenals de collectie achttiende-, negentiende- en vroeg twintigste eeuwse boeken met betrekking tot de tuinkunst welke deel uitmaken van de bibliotheek van het klooster St. Agatha.

I. Kloostertuinen en religieuze parken (titels m.b.t. St. Agatha aangeduid met een *)

Eric Blok, *Waardering en toekomstvisie voor de tuin bij het Albertinumklooster te Nijmegen*, [rapport], Wageningen 1995.

*A.H.W. Ebben, 'Aan de kloostertuin van St. Agatha, [sic] is de naam Ebben verbonden ... van geslacht op geslacht', Sint Aegten Kroniek, I, nr. 4, december 1998, 12-14.

Jan 't Hof, '“Tuintje draaien”: over historische kloostertuinen', Monumenten, XXIII, nr. 9, september 2002, 16-21.

Wim Meulenkamp en Paulina de Nijs, *Buiten de Kerk: Processieparken, Lourdesgrotten en Calvariebergen in Nederland en België*, Nieuwegein 1998.

*W.G.J.M. Meulenkamp, 'Tuin', in, R.W.M. de Beer, Collectieplan Stichting Sint Aegten, (SKKN) Utrecht 1999, 52-56.

*Wim Meulenkamp, *De tuinen van klooster St. Agatha: beschrijving, geschiedenis en waardebeoordeling*, [rapport SKKN] Utrecht 2000.

*Wim Meulenkamp, 'Nu eens geen kruidentuintje: de kloostertuinen van St. Agatha', Sint Aegten Kroniek, V, nr. 3-4, december 2002, 13-19.

*Carla Oldenburger-Ebbers, Anne Mieke Backer en Eric Blok, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur. Deel Zuid: Zeeland Noord-Brabant Limburg*, Rotterdam 2000, 252-253.

Carla S. Oldenburger-Ebbers, 'Architectuur en beplanting van middeleeuwse tuinen', in, R.E.V. Stuip en C. Vellekoop, *Tuinen in de middeleeuwen*, Hilversum 1992, 91-102, 93-94 en 96-97.

Ineke Pey, '*Een oase om in te mediteren: de tuin van het Albertinum of St. Albertusklooster te Nijmegen*', Cascade: Bulletin voor tuingeschiedenis, IV, nr. 1/ 2, oktober 1995, 7-19.

Hans Renes, '*Oude visvijvers in Zuid-Limburg*', Bulletin KNOB, XL, nr. 3, 1991, 85-97.

[Werkenlijst firma Ebben], hs. (fotocopie).

*A.L.J. Wijnhoven, *De tuinen bij het klooster van St. Agatha. Een overzicht van de cultuurhistorische en landschapsecologische waarden*, Ede 1999.

*A.L.J. Wijnhoven en A.H.W. Ebben, *De houtige gewassen van de tuin van het Klooster der Kruisheren te St. Agatha*. Tuinarchitectenbureau Wijnhoven Ede, 2002

II. Inventarissen archief en relevante publicaties

[Catalogus Bibliotheek St. Agatha], ts.

H. Douma, Rijksarchief in Noord-Brabant Inventarisreeks nr. 9: inventaris van het archief van het Kruisherenklooster Sint-Agatha 1371-1887, 3 delen Den Bosch 1972 (gebruikt: 2e druk 1980).

H. Douma, Voorlopige inventaris van het nieuw archief van het klooster St. Agatha, [St. Agatha] 2000.

R. Janssen en P. Winkelmolen, Repertorium Canonicon Regularium Ordinis Sanctae Crucis 1840-1996, 2 delen Maaseik 1999, I, 307 (s.v. Hendriks), II, 817 (s.v. De Vlam).

Appendix.

De belangrijkste achttiende en negentiende eeuwse werken betreffende de tuinkunst in de bibliotheek van het klooster St. Agatha.

Niet opgenomen zijn onder meer de zogenaamde kruidboeken e.d., en werken die zich enkel bezighouden met vruchten- en boomteelt, tenzij ze directe relevantie hebben op de tuinkunst (Knoop, Krauss).

De hier aanwezige boeken geven de weerslag van een grote interesse van de kant van het klooster (voornamelijk J. de Vlam) in de theoretische en

praktische kanten van de tuinkunst en tuinbouw. Het enige werk dat in een dergelijke collectie nog kon worden verwacht, maar niet aanwezig blijkt te zijn, is J. van der Groen, *Den Nederlandtsen Hovenier* (veertien edities vanaf 1669 tot 1721).

De onderstaande titels worden gevolgd door hun oorspronkelijke kastnummering in de bibliotheek van St. Agatha (bijv.: 32, 173 = kast 332, nummer 173). Voorts volgt indien nodig enig commentaar en worden de exemplaren aangegeven die uit het bezit van procurator J. de Vlam stammen (indien bekend met jaartal van aanschaf).

Bibliografische literatuur:

L. Missel, *Catalogus Speciale Collecties. I. Tuinbouw t/m 1850. Deel I: Tuinbouw algemeen en sierteelt*, Wageningen 1993.

C.S. Oldenburger-Ebbers en J. Stehouwer, 'Bibliografie van achttiende-eeuwse Nederlandse boeken op het gebied van tuinarchitectuur en -beplanting', Documentatieblad 18de eeuw, nr. 40, september 1978, 1-16.

L. A. Springer, *Bibliographisch overzicht van geschriften, boek- en plaatwerken op het gebied der tuinkunst*, Wageningen 1936.

Literatuur in de kloosterbibliotheek:

* [Anonymus], *Het volmaakte burger-thuin-boek* [...], Delft 1775 (32, 173). Commentaar: Eerste druk Delft 1766, vijfde druk in 1786, herdrukt tot ca. 1820 (of 1810?). Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, p. 8. Vgl. ook Missel, nrs. 259-261.

* [Pieter de la Court van der Voort], *Byzondere aenmerkingen over het aenleggen van pragtige en gemeene Landhuizen, Lusthoven* [...], Leiden 1737 (33, 76). Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, pp. 6-7; Missel, nr. 43.

* [Richard] Bradley, *Almanach der Hoveniers* [...], Amsterdam 1745 (32, 174). Commentaar: Richard Bradley (ca. 1686-1732) publiceerde onder

meer de Gentleman and Gardener's Calendar (1718), waarschijnlijk is dit een vertaling hiervan. Literatuur: Missel, nr. 27.

* L.S.A.J.D.A. [=A.J. Dezallier d'Argenville], *La theorie et la pratique du jardinage* [...], Den Haag 1739 (33, 77). Commentaar: De derde druk? De eerste druk Parijs 1709. Zie echter de opmerkingen bij Springer. Literatuur: Springer, pp. 32-33.

* J.H. Knoop, *Beschrijving van de moes- en keukentuin* [...], Leeuwarden 1769 (33, 9). De Vlam. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, pp. 8-10. Algemeen voor Knoop o.a. *Nieuw Nederlandsche Biografisch Woordenboek*, III, Leiden 1914, 706-707.

* J.H. Knoop, *De beknopte huishoudelyke hovenier, deel 2, of de Bloem-Tuin* [...], Leeuwarden 1760 (32, 7). Commentaar: Oorspronkelijk drie delen, resp. I: *Verhandeling en meernamige lijsten van Ooft-vrugten* ..., Leeuwarden 1752; II: [als boven], III: *Verhandeling van alle medicinale planten*, Leeuwarden 1762. Een tweede druk van de drie delen in Harlingen 1762. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, pp. 7-8; Missel, nr. 123.

* J.H. Knoop, *Pomologia* [...], Leeuwarden 1758 (33, 10). De Vlam 1865. Literatuur: Missel, nr. 125.

* J.H. Knoop, *Fructologia* [...], Leeuwarden 1763 (33, 11). De Vlam 1865.

* J.H. Knoop, *Dendrologia* [...], Leeuwarden 1763 (33, 12). De Vlam 1865. Commentaar: Deze titel kende twee drukken in 1763. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, p. 8.

* J.H. Knoop, *Pomologia - Fructologia - Dendrologia*, Leeuwarden 1770 (333, 20). De Vlam. Commentaar: Drie delen in een band. Deze druk niet in Oldenburger en Stehouwer; echter wel vermeld in NNBW, 707; vgl. Missel, nr. 127.

* J.C. Krauss, *Afbeeldingen der fraaiste, meest uitheemsche Boomen en Heesters* [...], Amsterdam 1802 (33, 19). De Vlam?, in of na 1883. Commentaar: De pendant van de oorspronkelijke 1802-uitgave van Van Laar's *Magazijn van tuin-sieraaden*. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, p. 16; Missel, nr. 356.

* G. van Laar, *Verzameling van tuinsieraden* [...], Amsterdam s.a. (33, 14). De Vlam 1878. Commentaar: Blijkbaar het overgenomen restant van de ongedateerde druk door G.B. van Goor, Gouda [=1867]. Deze Amsterdamse 'uitgave' niet vermeld in Oldenburger en Stehouwer. Eerste druk 1802, latere druk 1819 en 1831. Deze latere Gouda/ Amsterdam uitgave is een nieuwe gepresenteerde keuze uit de eerste uitgave, met de nadruk op ontwerpen in de rustieke stijl, en met een wat gewijzigde titel. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, 13-16; W.G.J.M. Meulenkamp, 'G. van Laars *Magazijn van Tuin-sieraaden als een voorbeeldenboek voor Nederlandse tuingebouwen*', Bulletin KNOB, LXXXII, nr. 3 en 4, augustus 1983, pp. 124-141.

* Ph. Miller, *Groot en Algemeen Kruidkundig, hoveniers en bloemisten Woordenboek* [...], Leiden 1745 (33, 6). De Vlam 1866. Commentaar: Nederlandse vertaling van *The Gardener's Dictionary*, Londen 1731. Literatuur: Oldenburger en Stehouwer, p. 7; Missel, nr. 166.

* H. Witte, *Tuinen, Villa's en Buitenplaatsen* [...] naar Siebeck, Neubert, Schmidlin en Wörmann, Leiden [1876] (33, 7). De Vlam 1879. Commentaar: Een boek dat met zijn plattegronden in de gardeneske stijl enige aansluiting vindt bij de aanleg van Semper Virens. Literatuur: Meulenkamp, op. cit., p. 132.

Met dank aan dr. Mieke van Zanten, conservator van de Stichting Sint Aegten, Cultuurbeheer Orde der Kruisheren, en aan ir. Naud Wijnhoven, als adviserend tuin- en landschapsarchitect betrokken bij de tuinen van St. Agatha. Afbeeldingen: archief Orde der Kruisheren. De auteur is senior wetenschappelijk medewerker van de Stichting Kerkelijk Kunstbezit (SKKN). Het bovenstaande artikel is een bewerking van het rapport dat werd samengesteld in 2000 voor de Stichting Sint Aegten.